

Pregled

njegovе претставе и од ритамске и тембровске изражајности у којој су остваривали глумци напруге својих улога.

Он је наизмањо за сваку претставу своју нарочиту атмосферу у којој су живјели носоци радње.

Вахтангов је припадао броју режисера који у цјелим својим открићима ауторски текст и, владајући свим мајсторством режисерске умјетности, чврсто се ослањао на глумца.

И тако режисер у претстави треба да заузме необично озбиљно и одговорно мјесто, не отступајући на други план ни пред аутором ни пред глумцем. Таква је природа умјетности театра, будући да је то колективно стваралаштво у појединим периодима стварања претставе и живота њена за гледаоца, да било ко од споменутих трију његових стваралаца захваћа по преимућству највишу поворишну саде. Али из тога не слиједи да треба у театру признати хегемонију режисера »аутора претставе«, хегемонију таквог умјетника који себи потчињава или прерађује ауторски текст.

В. Сахновскиј

(Превела са руског Огњенка Микићевих)

GOST RADIN I NJEGOV TESTAMENAT

Problem »bosanske crkve« postao je naročito aktuelan u posljednjim decenijama. Nekad je Fr. Rački (1868 g.) dokazivao da je ona bila jeretička i stavio je u vezu sa pokretom bogomita na Balkanu i patarena — katara u Lombardiji i Južnoj Francuskoj. To su mišljenja dijeli mnogi naši istoričari, od Vj. Klaića do Vl. Čorovića i A. Babića. Istog su mišljenja i evropski istoričari, počev od K. Šmita koji je pisao pre Račkog (1849) do francuskog pisca Giro-a (1935) i engleskog baikanoloга Ransimana.¹⁾

Ali se kod nas išlo i drugim putem. Lokalne političke simpatije i raspre izbacivale su različita mišljenja, od kojih d-r Vaso Glušac naročito uporno brani tezu da je »bosanska crkva« bila pravoslavna, nepravedno klevetana od papske kurije. S druge strane dokazivao se da su Bosna i Hum uvek spadale u jurisdikciju rimske crkve: iz toga su neki izvodili da »bosansku crkvu« možemo smatrati »katolicima grčkog obreda« (Al. Hofer).

D-r Jaroslav Šidak koji je u posljednje vreme pet puta pisao o »crkvi bosanskoj«, veli da je proučavanju tog pitanja prišao »bez ikakvih apriorističkih misli« još 1932 g. On se poslužio uglavnom argumentima d-ra Glušača, da dokaže kako bosanska crkva nije bila jeretička. Ali je iz istih argumenata izveo zaključak da je to bila »sasvim samostalna kršćanska crkva koja nije priznavala papin primat, ali se nije smatrala ni djelom istočne crkve«, dakle nešto nalik na »starokatolike« XIX veka.

Ciro Truhelka koji je ranije smatrao »crkvu bosansku« bogomitskom, prišao je pod uticajem istih argumenata mišljenju da se

¹⁾ Steven Runciman, *The medieval Manichee*-Cambridge 1947.

Gost Radin i njegov testament

ona »razvila u zasebnu narodnu crkvu, kao nekoč jermensku, koptička ili abesinska koje su ostale katoličke, ali su tečajem vremena poprimitle neke običaje i obrede, po kojima se razlikuju od ostalih katoličkih crkava« (1942 g.).

Koji su to argumenti kojima se sada naučnici služe da dokažu kako bosanska crkva nije bila jeretička, nego ortodoksna — starokatolička ili pravoslavna, prema gledištu dotičnih pisaca?

Kao što veli dr Sidak, »zasluga je Gluščeva, da je pomoću domaćih spomenika od kojih se, osim listina, koristio evanđeljem kristjanina Hvala i oporukom gosta Radina, dokazao neosnovanost optužaba o heretičkim obilježjima u nauci crkve bosanke.«²⁾

Slike svetaca u Hvalovom jevanđelju i krsti na početku Radinova testamenta najjači su dokazi, po mišljenju navedenih pisaca, za pravovernost »crkve bosanske«. Na tom osnovu oni odbacuju sve mnogobrojne optužbe, iznete u toku tri veka od katoličke i pravoslavne crkve, kao pristrasne i neosnovane.

Ipak se stvar ne rešava tako lako. Trebalo je dublje ući u analizu svih bosanskih izvora, što dosad nije bilo učinjeno. Međutim analiza sadržine Nikoljskog i Daničićeva jevanđelja, Radosavljeva zbornika, a naročito — značajnih glosa (primedaba) u Srećkovićevoj i Grujićevom jevanđelju pokazuje jasno da je bosanska crkva bila zaista jeretička: ona je ispovedala osnovne tačke neo-manihejskog učenja — dualizam, doketizam,³⁾ negiranje pričešća i krštenja vodom i druge, iste što i njena zapadna braća — katarske opštine u Južnoj Francuskoj i patarenske u Lombardiji.⁴⁾

Problem »bosanske crkve« ne može se proučavati samo u lokalnom ambijentu; njega treba shvatiti sa evropskog gledišta kao kariku u lancu onog velikog verskog i socijalnog pokreta koji je u XII i XIII veku uzdrmao skoro sve mediteranske zemlje Evrope.

Naročito je poučna u tom pogledu Giro-ova knjiga.⁵⁾ Ona jasno prikazuje kako je patarenstvo u Francuskoj brzo izgubilo svoj revolucionarni karakter, kako je sklopilo savez sa vlastelom, čijim su ekonomskim interesima dobro došli negiranje crkvenog zemljeposeda i oštar »antiklerikalni« stav katarskih propovednika.

Vrlo je značajno ono što Giro govori o »duplom moralu« katara. Moralni ideal neo-manihejsva — asketizam, odricanje braka, svojine, rata, zakletve — toliko je bio visok da je on bio pristupačan samo izabranim (electi ili perfecti). Oni sačinjavaju red »božjih ljudi« — starešina i propovednika koji rukovode duhovnim životom ostalih vernika.

A ti obični vernici (credentes) mogu da se žene i da nurse, da ratuju i da polažu zakletvu, uopšte — da greše. Oni imaju samo da

²⁾ J. Sidak, *Crkva bosanska i problem bogumilstva u Bosni*. Zagreb 1940. str. 88; još »po vlastitim pismenim izražajima svoga bića »crkva bosanska« je jedna pravovjerna kršćanska crkva«, nav. d. 73.

³⁾ Dualizam je verovanje u dva boga, od kojih je dobar stvorio duhovni svet, a bog zla stvorio fizički svet; doketizam je učenje o božanstvenoj prirodi Hrista čije je ovsplodenje bilo prividno.

⁴⁾ Podrobnu analizu sadržine bosanskih verskih rukopisa izmedemo u posebnoj raspravi.

⁵⁾ Jean Guiraud, *Histoire de l'Inquisition au Moyen Age. Cathares et Vaudois*. Paris 1935 (druga sveska 1938 g.).

туту г. 1440 «кметиа» је зависан сељак подложен својем господару. Исто тако у пољском језику *kmjotek* значи зависни сељак.

У босанској повељи г. 1400 спомињу се «граду кметие» тј. сељаци који су дужни да чувају и оправљају град, а г. 1461 краљ Стефан Томашевић поклања својем стрицу Радивоју између осталог «шест кмета и винограде». Реч кмет губи свој првобитни значај и означава, исто као и кметиа, зависног сељака, сличног српском «меропху».

У повељама босанских владара властели се дају села са својим међама и «престојањима», али се људи-сељаци не наводе. То је стога што се зависни људи подразумевају као саставни део села. На пр. док се у баштинској повељи властелину г. 1405 вели «села са свем достојањем и котари», у повељи Дубровнику г. 1399 вели се тачније: «земља са свим сели и заселици и с људима и свим међама у племенито». Врло је вероватно да је тај став «с људима» унет на тражење дубровачке властеле којој је много стало до тога да добије зависне сељаке.

Из аката о томе како је Дубровник добио г. 1333 Стоњски Рт од босанског бана, г. 1399 — Приморје, а г. 1419 и 1427 — Конавле од хумских великаша, види се да је у тим жупама било нешто слободних властеличића (Дубровчани зову их *gentilotti*), али поред њих и много зависних сељака. Дубровчани су све становнике Стоњског Рта и Конавала натерали да буду зависни сељаци, да се подложе неком господару (*ut se condonarent alicui pro domino*), да плаћају 1 перпера од куће (доцније су тај порез опростили) и да врше господару работе израчунате на 90 дана годишње. Врло је вероватно да Дубровчани нису уводили ништа ново, него да су узаконили у тим жупама затечене меропашке односе, исте као у Србији (перпера царева и 2 дана работа недељно). Тако је морало да буде и пре, јер су Стоњски Рт и Конавле, као и цео Хум дуго време признавали власт српских краљева (до г. 1326). У Хуму је положај сељака сигурно био исти као и у Србији, што је морало утицати и на Бисну.

Сељаци су у XIV в. везани за земљу исто као и у Србији. Владар у повељама великашима изрично наглашава да он сам неће примити ниједног зависног човека са имања великаша. Год. 1325. бан Стефан II обећава кнезу Вукосаву Хрватинићу: «нећу пријети од тебе Калошевића и Бенковића». Г. 1353 бан Твртко обећава кнезу Влатку: «Да не може пријети нико Влаткова човека ни сам бан Твртко ни његов брат без воље кнеза Влатка» (Од. Спом. 154). Као изузетна повластица, даје се великашу право да у току 10 година пресељава на своју земљу (вероватно на крчевину) људе са банове земље. У истој повељи 1325 вели се: «од Лужаца за десет лијети кто те љуби, без нају срца зови га» (т. ј. без наше србе). Бежање сељака са земље сматрано је за кривично дело: босански и хумски сељаци траже од Дубровника своје сељаке пребегле на дубровачку територију, јер сматрају их везаним за земљу. Тако на пр. г. 1400 дубровачко вјешће одговара кнезу Павлу Радиновићу да Дубровчани нису примили на своје

Правни положај сељака у средњовековној Босни

земљиште никога од њихових »људи«, да су наредили својим властима да спроведу истрагу по селима, ако се нађе неки »пришлица« нека га протерају и да казне и онога ко га је примио код себе.

Тим поводом можемо споменути да се звански сељаци зову обично »људи«. Нечiji »човек« (homō alieius) значи свуда у Средњем веку — потчињен сељак. На пр. г. 1412 требињски властелин жали се Дубровнику што су неки дубровачки сељаци убили »нашег човека«, т. ј. његовог сељака, и назива их све заједно »себрима« — старим српским изразом који опет означава сељака (уп. у Душановом Законнику антитезу »властелин и себар«).

Босанска властела има право и да суди својим сељацима исто као феудалци у другим европским земљама. Г. 1397 неки Радич Кутинић уговара с једним Дубровчанином да ће њихову парницу расправити Радичев »господар« (dominus) Трипко Охмучевић и да ће та пресуда бити дефинитивна.

Само у изузетним случајевима босанска властела допушта својим људима да се настане у Дубровнику ради зараде. Један од властеле великаша Санка допушта г. 1365 своме човеку (hominī) да може слободно становати у Дубровнику, Стону или другде, та је дозвола уведена у дубровачку котарску књигу. Три године доцније властелин Остоја Бестудовић из Врма (код Клобука) дозвољава браћи Гојсавићима слободан пролаз када буду долазили у његову област (contrata), иако су били његови људи (homines) пре него што су се отселили у Дубровник. И та је дозвола уписана у нотарску књигу. Изгледа да када не би било званичне дозволе, они били би терани и халшени као одбегли сељаци. Опет се можемо потсетити Душанова Законика по којем господар има право да ухапси одбеглог меропха и да га кажвања телесном казном (чл. 201 Д. 3.), а нико ни сам цар ни властелин ни град не сме да прими »туђег човека« (чл. 140 и 141 Д. 3.).

У другој половини XIV века број слободних села се све смањује. Поједине жупе и села подељују се великашима и властели, као дар за »верну службу«, за »витешку службу«. У повељи г. 1395 краљ Дабиша даје властелину »наше село господско у Хумској земљи с всеми правими котари и међама«. Опет се ту подразумевају сељаци, пре тога су они били »господски«, т. ј. вршили работе и давали порез господину краљу, сада ће они радити за властелина.

Нека села могу да падну у феудалну зависност и због казне. Исте г. 1395 краљ Дабиша наводи у другој повељи како »за време краља Твртка избише се Колани и учинише међу собом седам мртвих крви на вири господској, а зато речени краљ Твртко все разазгна и земљу зароби, а речено село Кола да реченому жупану Вукмиру и његовој браћи за село за Јелшаницу које од них узе, — село Кола са всеми правим котари и међама«. Бјаше краљенско село са всеми земљама постаје сада својина жупана Вукмира који ће у њему насељавати своје »људе«.

Некад се у повељама XV века села не наводе поименице, него се обећава властелину извесан број тежачких кућа, према којем ће му се доцније одредити села. Тако је г. 1400. кнез Алекса Паштровић добио од војводе Саидаља село Кричецу Драгу «са свима пристојањима и мењима у вечиту баштину». Али десет година доцније за време међусобног рата, војвода Саидаљ даде истом Алекси (који је постао његов непријатељ) «веру своју и тешку». Обећава да ако му тај преда град Бијежу, пустиће га слободно и још ће му дати у замену за његово село баштинско «сто тридесет кућа људи за племенито». То је велико имње. Исто тако г. 1458. краљ Стефан Томаш, доставши преко сина врховни господар Србије, потврђује српском логофету Стефану Ратковићу његова баштинска села у Србији, а у случају да му их Турци одузму, обећава му «сто кућа» у Босни. Видимо да је положај зависних сељака у Србији и у Босни био истоветан. Српски логофет, обрввши се у Босни, понашао би се према сељацима исто као у својој отаџбини.

Чак је у једном односу положај босанских сељака постао тежи него положај српских. У Србији су меропси плаћали властелину «перперу цареву» од куће, коју је властелин предавао владару (чл. 201 Д. З.). Та је перпера — византиски златник од 12 сребрних динара; данак се могао плаћати и у житу. Међутим босански су сељаци давали властелину златан дукат од куће (вероватно поред других работа — градозидања, орања, кошења и т. сл.). Скупљањем пореза бавили су се нарочити глобари — дукатници. Г. 1450. херцег Стефан, коме су Дубровчани оставили извесан посед са кметовима у Конавима, послао је свог «дукатника» да прикупи дукате од кметова; био је много разочаран када су му Дубровчани одговорили да је тај порез на њиховој територији опроштен сељацима и да се од њих траже само работе.

Треба споменути да када су Млечићи почели да кују златне дукате г. 1234, дукат је био једнак по тежини византијској перпери (3,556 гр. злата). Дукат који се у Босни и Хуму плаћао од сељачке куће, био је исто што перпера — «соће» у Србији. Али током XIV века, за време међусобних ратова у Византији, тежина њене перпере (и динара) почела је нагло да опада, док се млечачки дукат држао увек на истом нивоу. Стога на дубровачком тржишту рачуна се у XIV. в. у дукат — 24 динара, а средином XV в. чак 36. Српском је меропху у XIV и XV веку било све лакше да плаћа «цареву перперу», док је босански кметови плаћао у XIV веку два пута више него српски меропх.

Осим зависних сељака (властеоских и краљевских) који су имали своје потчињене баштине и своје куће, било је и сељака који су се досељавали на туђе имање и давали онда половину прихода господару. То су «половинци» (грчки *hemuslavtai*, италијански *mezzadri*) које не треба бркати са зависним сељацима.¹⁾ Што се тиче «третјеника» споменутих у повељи г. 1400, ми сматрамо да су

¹⁾ Једини је уговор о наполичарству издат за време херцега Стефана (без датума), објављен од Трукелке у «Гласнику Зем. Музеја» 1915. у споменутој расправи.

те породице које су од «одумртне» баштине (за коју нема директних наследника) добили једну трећину, а поводом пове деобе «овет» дио од трећине «трећину» (Микл. 247).

Поред зависних сељака било је у Босни доста робља. Али колико видимо из дубровачких споменика, то је било «кућевно», не аграрно робље, прежежно женско које је радило по кућама као бесплатна служничка, а и продавало се од властеле на страна тржишта.¹⁾

Као и у Србији, било је по планинским крајевима и Влаха — сточара који су живели у чинтавим катунима (племенима) и вероватно уживали исти положај, нешто лакши од положаја тежака који је познат из српских манастирских повеља.

На примјер војвода Јурје, Хрвојева брат, потврђује г. 1434 хумској властели села «у веси у чети их застасмо у држању или Србљину или Влаху». Ово значи да се сеоско становништво које је у «држању» властелина дели у Хуму на Србље-темаке и Влахе-пастире, исто као у Грачаничкој и Дечанској хрисовуљи. При крају исте повеље наводе се три катун потчињених Влаха — Војихнићи, Прибиловићи и Хардомиловићи (Микл. 378).

И у повељи краља Стефана Томашевића његовом стрицу Радивоју г. 1461 спомиње се у Буљини «катун Влаха који му су сада у држави и које би посла пронашао што не би испод наше службе било». То значи да су Власи пре вршили службу краљу, али у колико би прешли «у државу» великаша, на његову земљу, имају да га служе.

Видимо да је за Влахе важио исти процес феудализације као и за тежаке-кметове. Некад су они били саободни и потчињени непосредно владару, али у XV веку све више прелазе под власт појединих феудалаца. Тај процес феудализације све теже је притискивао сељаке, јер су великаши и властела све више тражили работа од сељака, па и пљачкали их и заробљавали у међусобним ратовима.

Проф. Анто Бабић је одлично оцртао положај босанског сељака у XV веку: «Село је фабрика: оно производи све што долази у обзир у трговини босанског племства са трговачким градовима у приморју. И није то све. Село се брине о одржавању комуникација, о заштити феудалних права, село колективно гарантира сигурност саобраћаја и имовине путујућих трговаца; оно накнађује штету ако на властелинском посједу настане какав квар а за кривца се не зна, село амелиорацијама, крчењем и увођењем нових култура подиже вриједност земље, зидањем утврда и градова брине се о сигурности државе, село властелину подиже двор и стара се о његовом одржавању, оно је дужно да свога властелина снабдијева свиме што је потребно за његов двор, храном, огревом, послугом.»²⁾

¹⁾ О томе подробије в. наш чланак «Трговина босанским робљем до г. 1861» у Гласнику Државног Музеја у Сарајеву, нова серија I. (1946).

²⁾ А. Бабић, Босанско село кроз историју. «Преглед», св. 195. Сарајево март 1940; стр. 134.

= 450 perpera. Svakome se obećava prosečno po 5 perpera, t. j. ta suma bila bi dovoljna za 150 lica, ako svako primi milostinju samo jedan put. Ali je gost Radin računao s tim da se milostinja deli iz godine u godinu istim licima, dakle radi se o 20—30 »kristjana«.

Medutim dubrovačkoj sirotinji obećava se od 3 do 8 dinara svakome (u perperu se broji 12 dinara). Suma od 300 dukata t. j. 10800 dinara može da zadovolji 2160 siromaha, ako se svakome da prosečno po 5 dinara. Naravno, u Dubrovniku nije bilo toliko sirotinje, nego su izvršioци testamanta delili milostinju godinama »u velike blage dane«. Tako je Andrija Menčetić izjavio g. 1472 da je podelio 100 dukata od Radinova novca, a g. 1477 — još 50 dukata.

Ista stroga razlika između »izabranih« i običnih vernika je sprovedena i u odnosu na rodake i sluge gosta Radina. »Naipree ostavlja legatе »kristjanima«, i to ovim redom:

I. »Najprvo«:

1) Vukavi »kristjanici« bratučedu mi	150 dukata
2) gostu Radinu Seoničaninu, netju mi	100 d.
3) drugoj Vukovi kristjanici »mlajšoj Vukinoj«	100 d.
4) Stojsavi »mlajšoj mojoj«	60 r.
5) Vušići ćerci mojoj	200 d.
6) Vukni sestri mojoj	60 d.

»trem kristjanom koji su za mnom pošli«:

7) Vušići	60 d.
8) Radoju	50 d.
9) MElsavi kristjanici	20 d.
10) a Radanu kristjaninu	60 d.

880 dukata

Sva su navedena lica nesumnjivo izabrani »pravi kristjani«. Pada u oči što između njih ima najmanje Radinovihi rodaka: samo Vukava »kristjanica«, nećak Radin Seoničanin, pošto je on »gost«, jedna sestra i jedna ćerka: obe su one neudate, nemaju dece i stoga dobijaju male legatе; ali pošto su one prave »kristjanice« koje čuvaju svoje devičanstvo, one se navode na prvim mestima, dok udate i oženjena rodbina dolazi mnogo docnije: ona uživa manji udeo, ali dobija veće legatе. Ta rodbina navodi se između »proćih« t. j. ostalih, običnih vernika.

II. »A od proćih«:

a) »najprije« (rodacima):

1) Pavi nevesti mojoj s tri sinovi	2000 dukata
2) a ćerci mi Allici (udatoj)	100 d.
3) a sinovcu mi Vladislavu s sinovi	1000 d.
4) a nevesti mi Kitavi	1000 d.
	3200 d.

b) »a slugam mojim koji su za mnom pošli«:

1) najprije Vukazu komorniku	100 d.
2—3) Radosavu i bratu mu Vukiću	60 d.
4) Radovanu Ostojicu	30 d.
5—8) četirem Gojtanovićem	80 d.
9) Radonji Vukotiću	40 d.
10) Vukiću Vukasinoviću	30 d.
11—12) Otradu i Milici, slugam Pavinijem	10 d.
13—14) Đuradu i Iliju	10 d.

880 d.

Gost Radin i njegov testament

Dakle »pročiji«, obični vernici podeljeni su u dva razreda: u prvom su rodaci-svetovnjaci. Tim rodacima Radin zavetava ne samo 3200 dukata, nego i konje i svite (odeći)²¹⁾ ostalo pokroštvo i imanje »u sudovima ili u kovu«. Ti su njegovi rodaci, bogato obučeni i snabdeveni zlatnim dukatima, prava vlastela u emigraciji.²²⁾ Možemo tvrditi da i sam gost Radin potiče iz vlasteoske porodice: njegovi rodaci nose gospodska imena: Tvertko, Juraj, Radić i Vladislav.²³⁾

Testament gosta Radina je značajan po tome što nam on prikazuje podelu pristalica »bosanske crkve« u dve klase: »kristijana koji greha ne ljube« i običnih, grešnih »mrskih« ljudi.

Značajan je i po tome što nam prikazuje i moralni lik tog hercegovačkog Tertifa — propovednika »apostolskog« asketizma koji posti kroz ceo život i zaklinje svog nećaka — gosta »postom kojim on postje, a međutim žudno gonila zlatne dukate primijene kao mito od Dubrovčana ili kao poklon od velikaša, dukate polivene seljskim znojem («dukat od kmetske kuće godišnje»).

Taj starešina bosanske crkve bio je dvoličan kroz ceo svoj život: prema sistemu »duplog morala« dozvoljavao je velikašima da greše koliko hoće, samo da ga slušaju; vodio je duplu igru i sa hercegom kao njegov savetnik, i sa Dubrovčanima kao njihovo poverljivo lice.

U Dubrovniku, u strogo katoličkoj sredini, hteo je da se prikaže kao dobar hrišćanin. Stoga ostavlja veliku svotu novca katoličkoj sirotinji, moli da ona pali sveće u dubrovačkim crkvama za njegovu dušu, jer se boji strašnog suda.²⁴⁾ Stoga naređuje da se na njegovom grobu u Dubrovniku podigne kapela (ostavlja 140 dukata »za hram i za grobe«). Stoga dozvoljava da se na početku njegovog testamenta stavi znak krsta²⁵⁾ koji inače ne nalazimo na steccima bosanskim dedova i gostova, samo na vlasteoskim.

Sve su to sporedne pojave, posledice predsmrtnih kompromisa grešnog gosta Radina. Iz njih se ne mogu izvoditi nikakvi dalekosežni zaključci o »pravoverju bosanske crkve«, kao što to čine dr Glušac i dr Šidak.

Isto tako i Hvalov rukopis iz g. 1404 je plod kompromisa. Treba se potsetiti da je g. 1403 vojvoda Hrvoje postao herceg splitski, da

²¹⁾ Jednu je »šubu postavljenu samuroni« Radin dobio od kralja Matije Korvina; isti takav poklon od kralja dobio je i herceg Stefan.

²²⁾ S testamentom gosta Radina valja uporediti testament drugog emigranta Pribislava Vukotića, blagajnika hercegova pisan 1475 g. u Mlecima. Taj vlastelin pobrinuo se i o svojoj blagajni — ostavlja porodici oko 4400 dukata, mnogo dragulja, kuću u Mlecima. Nije sačuvao svoju »narodnu« veru, nego postao pravi katolik.

²³⁾ Tek posle sluga navode se dva njegova »prijatelja« — dubrovački gospodari. Jednome — knezu Tadiji Marojeviću ostavlja 200 dukata i šubu, drugome — knezu Andrašku (Sorkočeviću) — 100 dukata. Opet, isto kao povodom dodela milostinje, pristalice bosanske crkve, čak i obični vernici, spominju se ispred katolika.

²⁴⁾ Patareni su verovali u strašni sud i rado čitali Apokalipsu koja ga prikazuje, ali nisu verovali u uskrsnuće tela, samo duše.

²⁵⁾ Prvi testamenti gosta Radina bio je pisan od njegovog prijatelja Dubrovčanina T. Marojevića. Verovatno to je lice pisalo i drugi, objavljeni testament, sudaći po jeziku. Uostalom, on je sačuvan u notarskom prepisu, a ne u originalu.

Gost Radin i njegov testament

Dakle »pročiji«, obični vernici podijeljeni su u dva razreda: u prvom su rođaci svetovnjaci. Tim rođacima Radin zavjetava ne samo 3200 dukata, nego i konje i svite (odele)²⁷⁾ ostalo pokućstvo i imanje »u sudovima ili u kovu«. Ti su njegovi rođaci, bogato obučeni i snabdjeveni zlatnim dukatima, prava vlastela u emigraciji.²⁸⁾ Možemo tvrditi da i sam gost Radin potiče iz vlasteoske porodice: njegovi rođaci nose gospodska imena: Tvrtko, Juraj, Radić i Vladislav.²⁹⁾

Testament gosta Radina je značajan po tome što nam on prikazuje podjelu pristalica »bosanske crkve« u dve klase: »krstjana koji greha ne ljube« i običnih, grešnih »mrskih« ljudi.

Značajan je i po tome što nam prikazuje i moralni lik tog hercegovačkog Tarifa — propovednika »apostolskog« asketizma koji posti kroz ceo život i zaklinje svog nečaka — gosta »postom kojim on postie, a medutim žudno gomila zlatne dukate primljene kao mito od Dubrovčana ili kao poklon od velikaša, dukate polivene seljačkim zrojem (»dukat od kmatske kuće godišnje«).

Taj starešina bosanske crkve bio je dvoličan kroz ceo svoj život: prema sistemu »duplog morala« dozvoljavao je velikašima da greše koliko hoće, samo da ga slušaju; vodio je duplu igru i sa hercegom kao njegov savetnik, i sa Dubrovčanima kao njihovo poverljivo lice.

U Dubrovniku, u strogo katoličkoj sredini, htio je da se prikaže kao dobar hrišćanin. Stoga ostavlja veliku svotu novca katoličkoj sirotinji, moli da ona pali sveće u dubrovačkim crkvama za njegovu dušu, jer se boji strašnog suda.³⁰⁾ Stoga naređuje da se na njegovom grobu u Dubrovniku podigne kapela (ostavlja 140 dukata »za hram i za grobe«). Stoga dozvoljava da se na početku njegovog testamenta stavi znak krsta³¹⁾ koji inače ne nalazimo na stećcima bosanskim dedova i gostova, samo na vlasteoskim.

Sve su to sporedne pojave, posledice predsmrtnih kompromisa grešnog gosta Radina. Iz njih se ne mogu izvoditi nikakvi dalekosežni zaključci o »pravoverju bosanske crkve«, kao što to čine dr Glušac i dr Šidak.

Isto tako i Hvalov rukopis iz g. 1404 je plod kompromisa. Treba se potsetiti da je g. 1403 vojvoda Hrvoje postao herceg splitski, da

²⁷⁾ Jednu je »šubu postavljenu samuroma Radin dobio od kralja Matije Korvina; isti takav poklon od kralja dobio je i herceg Stefan.

²⁸⁾ S testamentom gosta Radina valja uporediti testament drugog emigranta Pribislava Vukotića, blagajnika hercegova pisan 1475 g. u Mletcima. Taj vlastelin pobrinuo se i o svojoj blagajni — ostavlja porodici oko 4400 dukata, mnogo dragulja, kuću u Mletcima. Nije sačuvao svoju »narodnu« veru, nego postao pravi katolik.

²⁹⁾ Tek posle sluga navode se dva njegova »prilatela« — dubrovački gospodari. Jednome — knezu Tadiji Marojeviću ostavlja 200 dukata i šubu, drugome — knezu Andrušku (Sorkođeviću) — 100 dukata. Opet, isto kao povodom deljenja milostinje, pristalice bosanske crkve, čak i obični vernici, spominju se ispred katolika.

³⁰⁾ Patarneni su verovali u strašni sud i rado čitali Apokalipsu koja ga prikazuje, ali nisu verovali u uskrsnuće tela, samo duše.

³¹⁾ Prvi testamenti gosta Radina bio je pisan od njegovog prijatelja Dubrovčanina T. Marojevića. Verovatno isto je lice pisalo i drugi, objavljeni testament, sudeći po jeziku. Uostalom, on je sačuvan u notarskom prepisu, a ne u originalu.

je došao u Split i tu se prikazivao kako će postati dobar katolik i poslao prijatelji splitskog nadbiskupa.²⁷⁾ Baš posle toga je taj silovit feudalac naručio krstjaninu Hvalu jevanđelje na narodnom jeziku »za hram«, verovatno za dvorsku kapelu u Splitu, jevanđelje po kojem bi mogao da čita i katolički kapelan. Istovremeno ili malo docnije je herceg Hrvoje naručio u Splitu glagoški misal, bogato ukrašen slikama svetaca, samog Hrvoja i njegovim grbom, a taj je misal pisan »po zakonu rimskome«.

Silovit i prevrtljiv, herceg Hrvoje bio je »dvojeverac« kao grof Rajmundo VI od Tuluze, koji se prikazivao kao katolik kada mu je bila potreba.

U vezi sa svojim prilagodavanjem splitskom ambijentu mogao je herceg da naredi da se Hvalovom jevanđelju doda što više slika svetaca kakve je vidio u Splitu. Grešni je Hval na to pristao i čak je rodoslov Isusov (u I glavi jev. po Mateju) preradio u katoličkom duhu. Ali ipak mu je dalje u »Ocenašu« (jev. po Luci XI, 3) ostao mistički izraz »heib naš inozušni« (panem nostrum supersubstantialem) koji ima toliki značaj za versko učenje patarenske crkve.

Hvalov rukopis, pisan za splitskog hercega, možda čak u samom Splitu,²⁸⁾ i Radinov testament pisan od Dubrovčanina u Dubrovniku, u mnogom su izraz prilagodavanju katoličkoj sredini. Stoga njihovi podatci ne mogu biti odlučni u pitanju verskog učenja »bosanske crkve«. Čisto njeno, beskompromisno učenje nalazi se u spomenutim bosanskim jevanđeljima i u njihovim glosama, pa i u bečkom rukopisu »tajne knjige«²⁹⁾ i u značajnom objektivnom prikazu verske raspre između načitanog bosanskog jeretika i katolika, davno objavljenom³⁰⁾ a nedovoljno neiskorišćenom.

Što se tiče testamenta gosta Radina, on nema toliko dogmatski koliko sociološki značaj. Ekonomski uspon i moralni pad Radina gosta rasvetljavaju nam raspad i propast »bosanske crkve«. Nekad revolucionarno, patarensko učenje koje je u XII veku zatalasalo mase radnog naroda (otud nazivi: les tisserands — ткачи, patareni — прњари), postepeno je prema dijalektici istoriskog zbivanja prešlo u svoju negaciju. Isto kao i u Provansi, ono je u Bosni postalo učenje »gospodske crkve«. Njene su starešine postale finansijski i diplomatski agenti feudalnih velikaša i čak zaštitnici njihovih interesa protiv seljaka.³¹⁾ Narod je postao ravnodušan prema toj crkvi. U odsudnom času gost Radin je pobjegao sa svojim »krstjanima« u Dubrovnik, a narod je brzo počeo da prelazi u druge vere — pravoslavnu, katoličku i na islam.

»Bosanska crkva« je nestala zajedno sa feudalnom državom za koju se bila tesno povezala.

D-r Aleksandar Solovjev

²⁷⁾ F. ŠIBIĆ, Vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić. Zagreb 1902, str. 154.

²⁸⁾ Upor. D. Prohaska, Das kroatisch-serbisches Schrifttum in Bosnien und Herzegowina. Zagreb 1911, str. 42.

²⁹⁾ J. Ivanov, Bogomilski knjigi i legendi. Sofija 1925, str. 60 sled.

³⁰⁾ Stampac Fr. Ršeri u »Starinama« I (1869), 109—138.

³¹⁾ Slučaj gosta Radina nije usamljen. Mnogi drugi »krstjani« dolaze u Dubrovnik kroz poklisari feudalaca. A nedavno pronađeni grob gosta Milutina očuvao je ostatke bogatog odela od brokata vezenog zlatom; na stoku tog gosta ne veličaju se nikakve njegove hrišćanske zastave, nego se on hvali samo tim: »a žih u časti bosanske gospode, primih darove od bosanske velike gospode i vlasteo i od grčke gospodes«.